

Іван Терлюк

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії держави і права
i.terlyuk2406@gmail.com

ФЕНОМЕН НАЦІЇ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ: ДО МЕТОДОЛОГІЇ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ СПАДКОЄМНОСТІ НАЦІЇ ТА ДЕРЖАВИ

© Терлюк І., 2018

Висвітлено панівні у вітчизняній та світовій науковій думці підходи щодо сутності поняття «нація», його змісту й обсягу, часу появи, а також взаємозв'язку з поняттями «етнос» і «народ». Наголошено на тому, що поняття «нація» найчастіше корелює з поняттями «етнос» і «народ». Висловлено думку, що нація – це народ, піднесений запасом державницьких сил, наділений змогою до самоідентифікації й відмежування від інших націй державними кордонами, а також - інтегрування інших націй до складу своєї держави на правах національних меншин.

Ключові слова: народ; етнос; нація; політична нація; національна держава; державність.

Іван Терлюк

ФЕНОМЕН НАЦИИ В НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ: К МЕТОДОЛОГИИ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ НАЦИИ И ГОСУДАРСТВА

Освещаются господствующие в отечественной и мировой научной мысли подходы к сущности понятия «нация», его содержания и объема, времени появления, а также взаимосвязи с понятиями «этнос» и «народ». Отмечается, что понятие «нация» чаще всего коррелирует с понятиями «этнос» и «народ». Высказывается мнение, что нация – это народ, приподнятый запасом государственных сил, наделенный возможностями к самоидентификации и отделения от других наций государственными границами, а также – интегрирования других наций в состав своего государства на правах национальных меньшинств.

Ключевые слова: народ; этнос; нация; политическая нация; национальное государство; государственность.

THE PHENOMENON OF THE NATION IN THE SCIENTIFIC DISCUSSION: TO THE METHODOLOGY OF THE PROBLEM OF HISTORICAL CONTINUITY OF THE NATION AND STATE

The prevailing approaches in the domestic and world scientific thought are the approaches to the essence of the concept of «nation», its content and volume, the time of appearance, as well as the relationship with the concepts of «ethnos» and «people». It is emphasized that the concept of «nation» most often correlates with the concepts of «ethnos» and «people». The idea is that the nation is a people that is exalted by the stockpile of state forces, endowed with the ability to identify and separate from other nations the state borders, as well as the integration of other nations into their national sovereignty as national minorities.

Key words: people; ethnic group; nation; political nation; national state; statehood.

Постановка проблеми. Річ очевидна, що перш ніж говорити про історичну спадкоємність українських нації та державності, слід, звісно, розкрити змістове значення низки понять. Найперше поняття спадкоємності, на нашу думку, апіорі передбачає з'ясування поняття правової (державно-правової) традиції. Та, головне, скласти собі чітке уявлення про сутність феноменів, з одного боку, власне держави і державності, а з іншого, - нації та національної держави, їх появи, механізмів і чинників формування тощо. Первинною у цьому переліку вважаємо «націю». Адже сьогодні, як і раніше, (етно)національна спільнота – базова одиниця суспільної організації, та й значущість поділу людства за національним критерієм залишається незаперечним фактом.

Аналіз дослідження проблеми. Означена у заголовку наукова проблема має загалом поважну літературу, створену переважно зусиллями філософів, культурологів, істориків, а також представників інших наук. Лише їх перелік зайняв би не одну сторінку тексту. Своєрідним компендіумом поглядів багатьох учених на проблему нації можна вважати книгу С. Жижка, де вперше зібрано широкий підбір матеріалів, які ілюструють становлення націй у світі, а також національно-визвольні змагання українського народу, формують вартості патріотичного світогляду [1]. Навіть гортаючи цю книгу, доходимо переконання, що нація, як об'єкт пізнання, є складним системним явищем, що закономірно потребує здійснення всебічного, багаторівневого та багатоаспектного аналізу. А відтак нація як наукова проблема є більш знайомою, аніж глибинно зрозумілою та засвоєною.

Мета статті – привернути увагу до проблеми вивчення нації як базової одиниці суспільної організації; висвітлити панівні у вітчизняній та світовій науковій думці підходи щодо сутності поняття «нація», його змісту й обсягу, часу появи, взаємозв'язку з поняттями «етнос» і «народ» тощо.

Виклад основного матеріалу. Принаймні з другої половини минулого століття *нація* (тут і далі курсив наш – *І.Т.*) як наукова проблема – чи не найбільш вживане і водночас дискусійне питання світової соціогуманітаристики. У вітчизняній науці «національна проблематика» виразно залишається в центрі запеклих наукових дискусій упродовж останніх щонайменше тридцяти років. Дискусії відбуваються навколо з'ясування сутності самого поняття «нація», його змісту і обсягу, часу появи, взаємозв'язку з поняттями «етнос» і «народ» тощо. Часто-густо ці терміни вживаються як синоніми, хоча між ними є певні відмінності. Знання останніх, погодьмося з К. Галушко, є необхідним не лише для усвідомлення подій минулого, але й для розуміння логіки сучасних політичних та суспільних процесів [2, с. 2].

Найбільш багатоплановим із перелічених є поняття *народу*, хоча сучасна наука не дає вичерпної відповіді на питання, що слід вважати народом. Більш того, у юриспруденції це поняття вважають маловживаним та, загалом, маловідомим серед правників [3, с 282]. Причина цього, очевидно, криється у тому, що в українській традиції суспільної думки поняття «народу» завжди пов'язувалося з культурною, а не політичною спільнотою. Проте цю прогалину можна компенсувати через звернення до здобутків інших галузей знань – етнології, етнодержавознавства, політології, соціології тощо. Узагальнюючи сентенції, що містяться у численних працях з царини зазначених вище наук щодо народознавчих проблем [Див. напр.: 4], доходимо висновку, що під «народом» слід розуміти людську спільноту, взагалі людей, «переважно у великій кількості» [5, с 174] чи населення певної країни або регіону в трьох значеннях – соціальному, етнічному та суспільно-політичному.

В соціальному значенні, народ як спільнота – це колектив людей, що об'єднує різні соціальні групи і верстви суспільства («широкі народні маси»), які єднаються на засадах *соціальності*, себто внутрішньо-необхідного потягу, що змушує людей вступати у відносини з іншими людьми з метою задоволення своїх, передовсім, соціально-економічних потреб. З іншого боку, таке соціальне тлумачення поняття «народ» виглядає доволі однобоко. На думку німецького вченого К. Ясперса, народ тоді «народ», коли він «структурований, усвідомлює себе в своїх життєвих устоях, в своєму мисленні і традиціях». І тим він відрізняється від маси, яка, «навпаки, не структурована, не має самоусвідомлення, однорідна і квантитативна, вона позбавлена будь-яких відмінних рис, традицій, ґрунту – вона порожня...» [6, с 142-143]. Іншими словами, повинні бути речі, які його (народ – *I. T.*) згуртовують і перетворюють не на масу, яка, за К. Ясперсом, «є об'єктом пропаганди і навіювання, не знає відповідальності і живе на найнижчому рівні свідомості» [6, с. 143], а на спільноту, що має органічні спільні інтереси.

Останні кореняться у специфічних елементах духовної і матеріальної культури, мові, релігії, а також в усвідомленні своєї єдності й відмінності від інших. Сукупність усіх цих рис у науці позначаються терміном *етнічність* (за В. Євтухом – термін, який відтворює якісні характеристики людини або групи людей, пов'язані з їхнім етнічним походженням і які виявляються у побуті, культурі, поведінці, й загалом у ментальності, підтверджуючи це походження та вирізняючи їх з-поміж інших [7, с 104]). Народ, якому властиві зазначені риси етнічності, ще називають *етносом*. За усталеним визначенням, етнос (етнічна спільнота) – це стала людська спільнота з рисами етнічності, що історично виникає на певній території, не залежить від волі певних людей, які до неї входять, і здатна за рахунок самовідтворення до стійкого багатоговікового існування [8, с 369; 2, с. 16]. На тлі всього етносу певними рисами культури чи діалектом сильно може відрізнятися *етнічна група*, однак при цьому вона залишається його складовою частиною [9, с. 19].

У суспільно-політичному значенні народ – це «населення держави, що утворює єдину спільність» [10, с. 46] незалежно від кількості етнічних спільнот, які в ній існують або громадяни певної країни незалежно від етнічного походження та релігії, яких об'єднують (в ідеалі – *I. T.*) спільні громадянські (національно-громадянські – *I. T.*) інтереси. Такий народ ще називають *нацією*.

Наукою сьогодні вироблено десятки дефініцій поняття «нація» [Див., напр.: 1, с. 163-203], які більше чи менше відповідають нашому розумінню й сприйняттю цього феномена. Можна погодитися з тим, що у найбільш загальному визначенні нація – це така спільнота людей, що історично «складається в ході формування спільності їх території, економічних зв'язків, літературної мови, деяких особливостей культури і характеру, які складають її ознаки» [11]. Проте ближча до істини, як нам бачиться, дефініція проф. І. Кресіної. Вона має за націю спільність «людей незалежно від їхнього етнічного походження, об'єднаних політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території (землі) з певною державною організацією (суверенітетом), єдиним громадянством, юридичними правами та обов'язками, культурою і традиціями» [12, с. 105]. У будь-якому випадку мають рацію ті дослідники, які вважають, що нація – це народ, наділений державотворчим потенціалом та здатний самоідентифікуватись і відмежовуватись від інших націй кордонами держави чи інтегрувати їх до свого складу на правах національних меншин у межах цих кордонів [2, с. 283]. У цьому контексті сам термін «нація» іноді інтерпретується визначенням – «громадянське суспільство». Погоджуємося із Ю. Земським, що нацією (як і громадянським суспільством) узагальнено називають кожне суспільство, «яке живе ідеєю власної єдності, спільної відповідальності за минуле та спільної волі у прагненні майбуття, усвідомлення

світоглядної (в сенсі ідеалів, цінностей та пріоритетів) спорідненості всіх членів суспільства, а водночас – і усвідомлення рівності всіх в межах єдиного правового поля» [13, с. 8-9].

Можна було б навести ще декілька близьких нам дефініцій «нації», проте чи це матиме сенс. Адже у науці давно прийнято вважати, що якоїсь однієї дефініції поняттю нації, зокрема такої, що була б однозначною й загально визнаною, на сьогодні не існує. Більш того, авторитетний фахівець з проблем вивчення нації та націотворення, британський вчений Г'ю Сетон-Вотсон якось зауважував, що взагалі «неможливо дати жодного наукового визначення нації» [Цит. за: 14, с. 8-9]. Серед іншого тому, на думку ще одного видатного британського вченого Едгара Карра, що «слово "нація" означає різні речі для різних народів і в різних мовах» [Цит. за: 15, с. 21-22]. Відтак, очевидно, мають рацію вітчизняні автори відомої монографії, за якими основні причини відсутності єдиного наукового визначення феномену «нація» полягають у багатогранності функцій, що пов'язані з ним, які нормують і легітимізують майже усі прояви суспільного буття людини [16, с. 12]. До того ж, слід пам'ятати, що нація динамічний організм, і дане раз і назавжди визначення буде суперечити законам діалектики, бо по-різному варто трактувати націю в період становлення та у період її зрілості [17, с. 34].

У значенні «нація» поняття «народ» також іноді застосовується у міжнародному праві.

Теоретичне осмислення проблем нації й націотворення, відповідно до усталеної в науці традиції, фактично зводиться до вивчення нації з позицій «етнічної» («примордіалістської» або первинної) чи «політичної» («конструктивістської») парадигм.

Примордіалістський підхід дослідження сутності нації, чинників та механізмів її формування та взаємовідносин з іншими суспільними утвореннями, що загалом сформулювався в 60-х рр. ХХ століття, ґрунтується на засаді існування нації як соціальної спільноти впродовж тривалого історичного періоду. Аргументами цього слугували такі об'єктивні ознаки як спільне походження, територія, релігія, культура, мова, расовий тип, психічний склад, світогляд тощо, обов'язкові для усіх членів спільноти, котрі відчують належність до неї, на протигагу іншим подібним спільнотам. Зрештою, жодна з приписуваних нації сукупності ознак не є ані достатньою, ані необхідною [14, с. 8]. Для примордіалістів сутність нації цілком вкладається у досить вдале поняття «загального духу». Автор якого – Ш. Монтеск'є – писав: «численні речі керують людьми: клімат, релігія, закони, рід правління, приклади з минулого, звичаї. З усього цього формується й походить загальний дух народу» [18, с. 152]. Оскільки етнокультурні та етнополітичні характеристики нації для вчених-примордіалістів, назагал, є споконвічними, то й поняття етносу і нації ними сприймається як (майже) тотожні. З-поміж визнаних авторитетів світової науки примордіалістського підходу у вивченні нації – імена американців Джона Армстронга, Кліфорта Гірца, Вокера Коннора, британця Ентоні Сміта чи німця Дітера Лангевіше. У вітчизняній історіографії з позицій примордіалістського підходу різні аспекти проблеми українського націотворення представлені дослідженнями Василя Балушка, Ярослава Дашкевича, Ярослава Ісаєвича, Сергія Плохія, Юрія Фігурного, Валерія Шевчука та ін.

Для прихильників політичної парадигми феномен нації, звісно, насамперед, – політичне явище. На їхню думку, більшість сучасних націй сформувалися впродовж ХІХ – початку ХХ століття, а відтак поява нації стає можливою лише у модерну добу (звідси ще одна назва цього підходу як *модерністська концепція нації*). Модерністи не заперечують примордіальності (первинності) етнічних спільнот, однак подальший їх розвиток розглядають через призму соціальної структури суспільства. Для них нація – результат інтелектуального «конструювання», коли представники інтелектуальної еліти через популяризацію ідеї нації, тобто «ідеї єдності суспільства, ідеї спільних інтересів і спільної відповідальності та ідеї рівності усіх перед єдиним законодавством» [13, с. 9], виступили «будителями» широких народних мас до свідомого національного життя. При цьому головним зрядям такої конструкції стає вироблення спільного уявлення про спільну історичну долю. З-поміж учених-дослідників феномену нації з позицій модерністської концепції світового визнання досягли французький експерт стародавніх мов і цивілізацій позаминулого століття Ернест Ренан, американці Бенедикт Андерсон та Константин Симонс-Симонолевич, британці Ернест Гелнер та Ерік Гобсбаум, чех Мирослав Грох, німецький соціолог і політолог чеського походження Карл Дойч, французька соціолог Домінік Шнаппер,

росіянин Валерій Тішков та інші. Проблеми українського націотворення у рамках модерністської парадигми досліджують Ярослав Грицак, Сергій Єскельчик, Георгій Касьянов, Богдан Кравченко, Віталій Масненко, Роман Шпорлюк та ін.

Звісно, кожний із підходів щодо проблеми дослідження нації та націотворення, має свої переваги та недоліки. Відтак дискусії між двома групами теоретиків призводили до появи нових напрямів у вивченні різних аспектів феномену нації. Наприклад, у другій половині минулого століття у західноєвропейській науці був популярний т.зв. *інструменталістський* підхід. Його представники – С. Олзак, Дж. Нейгел та їх однодумці (Д. Горовітц, Дж. Ротшильд, А. Коен та ін.) – поняття «нація» загалом ототожнювали із поняттям етнічність. Належність людини до певної нації вони детермінували ситуативно, тобто вважали, що вона обумовлюється, передовсім, її ситуативною реакцією в груповому чи індивідуальному порядку [19, р. 4-5]. Іншими словами, представники інструменталістського напрямку у вивченні поняття нації не орієнтувалися на пошук його об'єктивних основ, а – на виявлення тих функцій, які вона виконує. Варто також згадати, що у колишньому СРСР панівним підходом у вивченні нації та загалом національних відносин була *теорія етносу*. За нею нація була результатом еволюційного процесу розвитку етносу (етнічної групи). Її найяскравіший представник Юліан Бромлей вважав, що для кожної соціально-економічної формації характерний свій тип етнічної спільноти – народність (для рабовласницької або феодальної), а нація, відповідно, – для буржуазної або соціалістичної [Див.: 20]. До слова, зрозуміло, що саме ця концепція ще досі зберігає поважний вплив на позиції вітчизняних науковців. Певний інтерес представляє і соціобіологічне розуміння етносу в послідовно немарксистській оригінальній концепції Лева Гумільова – т.зв. *пасіонарна теорія етносу* [Див.: 21]. Зрештою, нація такий складний та багатогранний об'єкт дослідження, що дискусії щодо підходів його вивчення ще довго триватимуть.

Висновки. Побіжний аналіз пануючих у вітчизняній та світовій науковій думці підходів щодо сутності поняття «нація», його змісту й обсягу, часу появи, взаємозв'язку з поняттями «етнос» і «народ» схиляє до таких висновків.

По-перше, феномен нації у вітчизняній, європейській та світовій науці має тривалу й плідну дослідницьку історію. Вивчення нації, відповідно з усталеною в науці традицією, здійснюється з позицій «етнічної» («примордіалістської» або первинної) чи «політичної» («конструктивістської» або модерністської) парадигм. Примордіалісти (напр, американці Дж. Армстронг, К. Гірц, В. Коннор, британець Е. Сміт, німець Д. Лангевіше, українці В. Балущок, Я. Дашкевич, Я. Ісаєвич, С. Плохій, Ю. Фігурний, В. Шевчук та ін.) на підставі об'єктивних ознак, притаманних нації, як-то спільне походження, територія, релігія, культура, мова, расовий тип, психічний склад, світогляд тощо, загалом вважають, що нація як соціальна спільнота існує впродовж тривалого історичного періоду. Тоді як для конструктивістів (напр. американці Б. Андерсон, К. Симонс-Симонолевич, британці Е. Гелнер, Е. Гобсбаум, чех М. Грох, німець К. Дойч, французи Е. Ренан, Д. Шнаппер, українці Я. Грицак, С. Єскельчик, Г. Касьянов, Б. Кравченко, В. Масненко, Р. Шпорлюк та ін.) нація як модерне (сформувалося впродовж ХІХ – початку ХХ століття) й політичне (пов'язане з державою, державотворенням) явище, є результатом «конструювання» суспільства інтелектуальною елітою шляхом популяризації ідей його єдності, спільних інтересів, спільної відповідальності та рівності усіх перед єдиним законодавством. Дискусії між двома групами теоретиків призводили до появи нових напрямів у вивченні різних аспектів феномену нації (інструменталістський підхід, теорія етносу, пасіонарна теорія етносу та ін.).

По-друге, поняття «нація» найчастіше корелює з поняттями «етнос» і «народ». Усіх їх помилково подеколи вважають синонімами. Як найбільш багатопланове із зазначених понять бачимо поняття народу, яке розуміємо у трьох значеннях – соціальному (як колектив людей, що об'єднує різні соціальні групи і верстви суспільства), етнічному (як спільноту зі своєю мовою й специфічними елементами духовної і матеріальної культури, а головне - усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших) та суспільно-політичному (як населення держави, яке об'єднується в одну спільноту на основі спільних громадянських (національно-громадянських) інтересів). Останнє відповідає розумінню нації як такого народу, що піднесений запасом

державницьких сил, наділений змогою до самоідентифікації й відмежування від інших націй державними кордонами, а також – інтегрування інших націй до складу своєї держави на правах національних меншин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жижко С. Нація як спільнота. К.: Дніпро, 2008. 805 с. 2. Галушко К. Народи, етноси, нації: Популярне видання. К.: Темпора, 2008. 72 с. 3. Бедрій М. Народ і право: взаємообумовленість і взаємозв'язки. *Публічне право*. 2013. № 2 (10). С. 281-284. 4. Етнографія України / за ред. С. Макарчука. Львів: Світ, 2004. 518 с.; Лозко Г. Етнодержавознавство. Філософсько-теоретичний вимір. Тернопіль: Мандрівець, 2012. 384 с.; Макарчук С. А. Етнічна історія України: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 471 с.; Макарчук С. А. Український етнос (виникнення та історичний розвиток). К.: НМК ВО, 1992. 148 с.; Мала енциклопедія етнодержавознавства / ред. кол. : Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. К.: Довіра; Генеза, 1996. 942 с.; Пономарьов А. П. Етнічність та етнічна історія України: курс лекцій. К.: Либідь, 1996. 272 с.; Тиводар М. Етнологія. Ужгород : Гражда, 2010. 504 с. та ін. 5. Словник української мови: [в 11-ти т.] / редкол. І. К. Білодід та ін., редактори тому: В.О. Винник, Л.А. Юрчук. Том 5: Н-О. К.: Наук. думка, 1974. 840 с. 6. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. М.: Политиздат, 1991. 527 с. 7. Євтух В. Б. Етнічність : енциклопедичний довідник; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. К. : Фенікс, 2012. 396 с. 8. Горбатенко В. П. Етнос. Юридична енциклопедія: [в 6-ти т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемчушенко (голова) [та ін.]. Т. 2.: Д-Й. К.: Укр. енцикл., 1999. 744 с. 9. Макарчук С. А. Етнічна історія України: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 471 с. 10. Шаповал В. М. Народ. Юридична енциклопедія: [в 6-ти т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемчушенко (голова) [та ін.]. Т. 4.: Н-П. К.: Укр. енцикл., 2002. 720 с. 11. Нація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%D1%86%D1%96%D1%8F12>. Кресіна І. О. Нація. Юридична енциклопедія: [в 6-ти т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемчушенко (голова) [та ін.]. Т. 4.: Н-П. К.: Укр. енцикл., 2002. 720 с. 13. Земський Ю. С. Польська, російська та українська еліти в змаганнях за Правобережну Україну середини ХІХ століття. Інститут української археографії ім. М. С. Грушевського НАН України. Хмельницький: Б. в., 2011. 350 с. 14. Куць О. М., Мадін М. П. Етнонаціональна свідомість у державотворчих процесах. Харків: ППВ «Новое слово», 2009. 318 с. 15. Картунов О. В. Вступ до етнополітології: науково-навчальний посібник / О. В. Картунов. К.: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. 300 с. 16. Крисаченко В. С., Степико М. Т., Власюк О. С. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / за ред. В. С. Крисаченка. К.: НІСД, 2003. 632 с. 17. Бевз Т. До питання про формування нації (за творчим спадком Н. Я. Григорієва). Етнічна історія народів Європи. 2001. Вип.9. С. 34-39. 18. Монтескьє Ш. Дух законів: Пер. Е. Корнеева. Изд. 2-е. С.-Пб: Типография Штаба Отдельного Корпуса Внутренней Стражи, 1862. Ч. 1. 363 с. 19. OlzakS., NagelJ. Introduction, CompetitiveEthnic Relations: An Overview. OlzakS.,Nagel J. (eds.). Competitive Ethnic Relations. FL: Academic Press, Inc: Orlando, 1986. P. 1–16. 20. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. М.: Наука, 1983. 414 с. 21. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. СПб.: Кристалл, 2001. 642 с.

REFERENCES

1. Zhyzhko S. *Natsiia yak spilnota*. [The nation as a community]. K.: Dnipro, 2008. 805 p. 2. Halushko K. *Narody, etnosy, natsii* [Peoples, ethnic groups, nations]: Populiarne vydannia. K.: Tempora, 2008. 72 p. 3. Bedrii M. *Narod i pravo: vzaïmoobumovlenist i vzaïmozv'iazky* [People and Law: Interdependence and Interconnections.]. *Publichne pravo*. 2013. No. 2 (10). P. 281–284. 4. *Etnohrafiia Ukrainy / za red. S. Makarchuka. Lviv: Svit, 2004. 518 p.; Lozko H. Etnoderzhavoznavstvo. Filosoфsko-teoretychnyi vymir. Ternopil: Mandrivets, 2012. 384 p.; Makarchuk S. A. Etnichna istoriia Ukrainy: Navch. posib. K.: Znannia, 2008. 471 p.; Makarchuk S. A. Ukrainyskyi etnos (vynyknennia ta istorychnyi rozvytok). K.: NMK VO, 1992. 148 p.; Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva / red. kol. : Yu. I. Rymarenko (vidp. red.) ta in. K.: Dovira; Heneza, 1996. 942 p.; Ponomarov A. P. Etnichnist ta etnichna istoriia Ukrainy: kurs lektsii. K.: Lybid, 1996. 272 p.; Tyvodar M. Etnolohiia. Uzhhorod : Hrazhda, 2010. 504 p. ta in.* [Ethnography of Ukraine / ed. S. Makarchuk. Lviv: World, 2004. 518 s. ;

Lozko G. Ethno -State Studies. Philosophical and theoretical dimension. Ternopil: Mandrivets, 2012. 384 s. ; Makarchuk S. A. Ethnic History of Ukraine: Teach. Manual. K. : Knowledge, 2008. 471 s. ; Makarchuk S. A. Ukrainian ethnos (origin and historical development). K. : NMK VO, 1992. 148 s. ; Small encyclopedia of ethno-state studies / ed. count : Yu.I. Rymarenko (edited by) and others. K. : Trust; Genesis, 1996. 942 s. ; Ponomarev AP Ethnicity and ethnic history of Ukraine: course of lectures. K.: Lybid, 1996. 272 s. ; Tivodar M. Ethnology. Uzhhorod: Citizenship, 2010. 504 c. etc.]. 5. *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]: [v 11-ty t.] / Redkol. I. K. Bilodid ta in., redaktery tomu: V. O. Vynnyk, L. A. Yurchuk. Tom 5: N-O. K.: Nauk. dumka, 1974. 840 p. 6. Yaspers K. *Smysl y naznachenye ystoryy* [The meaning and purpose of the story:] Per. s nem. M.: Polytyzdat, 1991. 527 p. 7. Yevtukh V. B. *Etnichnist : entsyklopedychnyi dovidnyk* [Ethnicity: an encyclopedic guide] Nats. ped. un-t imeni M. P. Drahomanova, Tsentr etnogloballystyky. K. : Feniks, 2012. 396 p. 8. Horbatenko V. P. *Etnos. Yurydychna entsyklopediia* [Ethnos. Legal Encyclopedia]: [v 6-ty t.] / red. kol.: Yu.S. Shemchushenko (holova) [ta in.]. T. 2.: D Y. K.: Ukr. entsykl., 1999. 744 p. 9. Makarchuk S. A. *Etnichna istoriia Ukrainy*. [Ethnic History of Ukraine]: Navch. posib. K.: Znannia, 2008. 471 p. 10. Shapoval V.M. *Narod. Yurydychna entsyklopediia* [People. Law Encyclopedia]: [v 6-ty t.] / red. kol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova) [ta in.]. T. 4.: N P. K.: Ukr. entsykl., 2002. 720 p. 11. *Natsiia*. [The nation]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%D1%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>. 12. Kresina I. O. *Natsiia. Yurydychna entsyklopediia* [Nation. Law Encyclopedia]: [v 6-ty t.] / red. kol.: Yu. S. Shemchushenko (holova) [ta in.]. T. 4.: N P. K.: Ukr. entsykl., 2002. 720 p. 13. Zemskyi Yu. S. *Polska, rosiiska ta ukrainska elity v zmahanniakh za Pravoberezhnu Ukrainu seredyny XIX stolittia*. [Polish, Russian and Ukrainian elites in competitions for the Right-Bank Ukraine in the middle of the XIX century.] Instytut ukrainskoi arkhoeohrafii im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy. Khmelnytskyi: B. v., 2011. 350 p. 14. Kuts O. M., Madin M. P. *Etonatsionalna svidomist u derzhavotvorchykh protsesakh*. [Ethnonational consciousness in state-building processes.] Kharkiv: PPV «Novoe slovo», 2009. 318 p. 15. Kartunov O. V. *Vstup do etnopolitolohii* [Introduction to ethnopolitics] : Naukovo-navchalnyi posibnyk / O. V. Kartunov. K.: In-t ekonomiky, upravlinnia ta hospodarskoho prava, 1999. 300 p. 16. Krysachenko V. S., Stepyko M. T., Vlasiuk O. S. *Ukrainska politychna natsiia: geneza, stan, perspektyvy* [Ukrainian political nation: genesis, state, prospects] / za red. V. S. Krysachenka. K.: NISD, 2003. 632 p. 17. Bezv T. *Do pytannia pro formuvannia natsii* [To the question of the formation of a nation] (za tvorchym spadkom N.Ia. Hryhoriiva). Etnichna istoriia narodiv Yevropy. 2001. Vyp. 9. P. 34–39. 18. Monteske Sh. *Dukh zakonov* [The Spirit of Laws]: Per. E. Korneeva. Yzd. 2-e. S.-Pb: Tipohrafiya Shtaba Otdelnoho Korpusa Vnutrennei Strazhy, 1862. Ch. 1. 363 p. 19. Olzak S., Nagel J. *Introduction, Competitive Ethnic Relations: An Overview* [Introduction, Competitive Ethnic Relations: An Overview]. Olzak S., Nagel J. (eds.). Competitive Ethnic Relations. FL: Academic Press, Inc: Orlando, 1986. P. 1–16. 20. Bromlei Yu. V. *Ocherky teoryy etnosa*. [Essays on the theory of ethnos]. M.: Nauka, 1983. 414 p. 21. Humyl'ev L. N. *Etnozheny y biosfera Zemly* [Ethnogenesis and the Earth's biosphere]. SPb.: Krystall, 2001. 642 p.

Дата надходження: 09.07.2018 р.